

MINTÛRİ

BİBLİYOGRAFYA :

Venşerîsî, *Vefeyât (Elfü sene mine'l-vefeyât* içinde, nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1396/1976, s. 246; Bedreddin el-Karâfî, *Tevşihu'd-Dîbâc* (nşr. Ahmed eş-Şüteyvî), Beyrut 1403/1983, s. 207; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, II, 287; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, I-II, 495-496; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 247-248; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 129-130; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 564-565; Muhammed Benşerîfe, "Min a'lâmi evâşî'ti'l-aşri'l-Gurnâti el-Mintûri", *Actas del II Coloquio Hispano-Marroquí de Ciencias Históricas*, Madrid 1992, s. 15-41.

ERDOĞAN BAŞ

MINÛÇİHRİ

(bk. MENÛÇİHRİ).

MİNYATÛR

Genellikle el yazması kitaplarda yer alan küçük boyutlu renkli resim.

Kelime, Ortaçağ Avrupası'nda hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfinin etrafına kıvılcık-turuncu minium ile (sülüğen, sülyen, kırmızı kurşun tozu) yapılan *miniatura* adlı tezhipten gelmekte ve "sülüğenle boyanmış" anlamını taşımaktadır; ancak zamanla *minor* (küçük) kelimesinin etkisinde kalarak "küçük (resim)" anlamını da kazanmıştır (Kluge, s. 480). İslâm sanatında minyatüre "tasvir", minyatür sanatçısına "musavvir" veya "nakkaş" adı verilmiştir. Metni açıklamak amacıyla kitap sayfalarına veya bir albüm içinde toplanmak için tek yaprak halinde suluboya ve altın, gümgölge yaldızla yapılan minyatürler, ışık-gölge oyunları ile derinlik duygusu kazandırılmayan küçük boyutlu resimlerdir. Papirüs, parşömen ve fildişi gibi farklı malzemeler üzerine yapılan küçük resimlere de minyatür denilmekte ve bunların ilk örneklerinin eski Mısırlılara ait olduğu görülmektedir.

İslâm Minyatür Sanatı. Fırat'ın doğusundaki İlkçağ uygarlıklarının kültür mirasına sahip İran ve Mezopotamya'yı içine alan Geç Antik Doğu, Fırat'ın batısındaki Suriye ve Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan toprakların Helenistik ve Roma mirasına sahip Geç Antik Batı ve VII-VIII. yüzyıllarda İslâm dünyasına katılan Orta Asya, Uzakdoğu sanatlarının etkisiyle oluşmuştur. İslâm minyatürlerinin mevcut en eski örnekleri XII-XIII. yüzyıllara aittir. Fakat papirüs üzerine yapı-

lmış bazı desenler, daha önce de Mısır'da Fâtımîler'in bir resim geleneğine sahip olduğunu göstermektedir. İlk İslâm fetihlerinden sonra İran'da Zerdüşti rahiplerinin elinde bulunan bazı resimli yazmaların müslüman sanatçılara örnek teşkil etmiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak İslâm minyatürlerini asıl etkileyenin Maniheizm olması mümkündür. Maniheizm'in kurucusu, müslümanların "Mâni-i nakkâş" dedikleri Mani ressamı ve öğretisini yaymak amacıyla yazdığı kitapları resimlerle süslemişti. Onun Sâsânî Hükümdarı I. Behram tarafından 276 yılında öldürülmesinin ardından inananları takibata uğramış ve zamanla doğuya göç ederek dinlerini İç Asya'da Uygurlar arasında yaymışlardı. Uygurlar'ın başşehri Hoço'da (Doğu Türkistan) Alman bilim adamı Albert August von Le Coq tarafından ortaya çıkarılarak 1923'te yayımlanan Maniheizm Uygur minyatürleri, figür tipleri ve kompozisyon anlayışı bakımından Selçuklu minyatürlerinin öncülleri sayılmaktadır.

Selçuklu Minyatürleri. Selçuklu Türkleri'nin İran'dan Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'ya yayılmasıyla ilk Türk-İslâm minyatür üslubu doğmuştur. Günümüze ulaşan en eski örnekler, Dioskorides'in şifalı otlar hakkındaki eserinin *Kitâbü'l-Haşâ'iş* ve Galen'in (*Câlinûs*) zehirlenmeler konusundaki eserinin *Kitâbü'l-Tiryâk* adlı Arapça çevirilerinde görülür. Antik el

Kitâbü'l-Tiryâk'tan minyatürlü bir sayfa (Paris Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 2964, vr. 19*)

Kelile ve Dimne'den bir minyatür (Murakka'ât, İÜ Ktp., FY, nr. 1422)

yazmalarından kopya edilen bu ilk tasvirler Bizans resminin etkileri yansımıştır. En erkeni olan XI. yüzyılın sonlarına ait Dioskorides yazmasının resimleri (Leiden Üniversitesi Ktp., Cod. Or., nr. 289) genellikle metnin arasına sıkıştırılmış çerçevesiz, basit bitki ve hayvan tasvirleri şeklindedir. Bu eserin XIII. yüzyılda Musul'da hazırlanmış bir nüshası (TSMK, III. Ahmed, nr. 2127) kuvvetli Bizans etkisi taşıyan figürlerin yanında bitki resimleri de içerir. Aynı döneme ait diğer bir nüshada ise (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3703) günlük hayattan sahnelerin de ele alındığı melez bir üslup vardır. *Kitâbü'l-Tiryâk*'in mevcut iki nüshasının (Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 2964; Österreichische Nationalbibliothek, A.F., nr. 10) başındaki takdim minyatürlerinde Uygur fresklerinin donuk-durgun resim geleneğinin etkileri görülmektedir. Eski Grek kuramlarına dayanan felsefe, tarih ve tıp konusundaki yazıların Arapça bir derlemesi olan *Muhtârü'l-hikem ve mehâsinü'l-kilem* ile (TSMK, III. Ahmed, nr. 3206) yine Grek kaynaklarına dayanan *Kitâbü'l-Baytara* (TSMK, III. Ahmed, nr. 2115) adlı eserlerin metinleri arasına yerleştirilmiş çerçevesiz minyatürlerde bulunan ve dönemin yerli tiplerini yansıtan figürler Bizans resim üslubunun etkilerini taşımaktadır. XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başlarında Selçuklular'ın ve onlara tâbi hânedanların himayesinde çalışan sanatçıların resimlediği ilmi eserlerin tasvirlerinde Uygur kökenli Selçuklu tipleri gündelik hayata ait eşya ve sahnelerle birlikte işlenmiştir. Geç Antik ve Bizans etkilerini özümsemiş olan bu dönemin yeni tasvir üslubu edebî eserlerin resimlenmesinde de uygulanmıştır. Özellikle *Kelile ve Dimne* (Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 3465) ve Harîrî'nin *el-Makâmât*'ı (Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 6094) gibi eserlerin minyatürlerinde dönemin sosyal hayatı yansıtılmış ve Habeş, Arap, Türk

Varaka ve Gülşah'tan minyatürlü bir sayfa (TSMK, Hazine, nr. 841, vr. 33)

gibi bölgenin kozmopolit nüfusunu belirleyen figürlere yer verilmiştir.

Anadolu'da üretilmiş XII-XIII. yüzyıllara tarihlenen ilk minyatürler Meyyâfârikîn (Silvan), Diyarbakır, Mardin, Aksaray, Kayseri ve Konya gibi merkezlerde hazırlanmış eserlerde yer alır. İsmâil b. Rezzâz el-Cezerî tarafından Diyarbakır'da Artuklu Emîri Nâsirüddin Mahmûd için hazırlanan *Kitâb fî ma'rifeti'l-heyeli'l-hendesiyye* adlı eserin minyatürleri (TSMK, III. Ahmed, nr. 3472) Anadolu dışındaki çağdaş Selçuklu resim üslûbuyla benzerlik taşır. Harîrî'nin *el-Mağâmâtı*' ile (Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 3929) Abdurrahman es-Sûffî'nin *Şuverü'l-kevâkibi's-sâbite*'sinin (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3422) birer nüshası, Artuklu sarayı için yazılmış Selçuklu resim üslûbundaki diğer minyatürlü kitaplardır. XIII. yüzyıl başlarında Konya'da hazırlandığı anlaşılan *Varaka ve Gülşah* adlı mesnevinin (TSMK, Hazine, nr. 841) nakkaş Abdül-mü'min el-Hü'yî tarafından yatay frizler halinde yapılmış olan minyatürleri, minâî tekniğiyle bezeli Selçuklu çini ve seramiklerinde de izlenen geleneksel Selçuklu figür üslûbunun başlıca örneklerindedir. III. Keyhusrev'e ithaf edilen Nasreddin Sivâsî'nin tezkiresindeki (Bibliothèque Nationale, Persian, nr. 174 [nouveau 899]) tasvirlerin üslûbu ise Bizans sanatının etkilerini taşımaktadır.

İlhanlı Minyatürleri. 1220'li yıllarda başlayan Moğol istilâsı sonucunda İslâm

minyatür sanatında yeni bir tasvir tarzı ortaya çıkmıştır. İlhanlılar'ın hâkim olduğu İran'da hazırlanan yazmalar Uzakdoğu ve özellikle Çin sanatına özgü bir teknikle resimlenmiştir. Merâğa'da kaleme alınmış hekim İbn Buhtîşû'un (Ebû Saîd Ubeydullah b. Cibrâil) *Menâfi'u'l-hayevân*'ı ile (New York Pierpont Morgan Library, nr. M. 500) Bîrûnî'nin *el-Âşârü'l-bâkıyye*'si (Edinburg Üniversitesi Ktp., Arab, nr. 161) bu döneme ait melez üslûbun sergilendiği başlıca eserlerdir. Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin *Câmi'u't-tevârih*'ine ait dört kopyada yer alan (Edinburg Üniversitesi Ktp., Or., nr. M. 20; Londra Royal Asiatic Society, Morley, nr. 1; TSMK, Hazine, nr. 1653, 1654), düz bir zemin üzerine çerçeveli olarak yapılmış minyatürlerde Uzakdoğu'nun fırça üslûbu, özellikle Çin'in T'ang dönemi ressamlarından Yan Liben'in figür üslûbu uygulanmıştır.

İlhanlı Sonrası. İlhanlı dönemi minyatür üslûbu devletin yıkılmasından sonra Ahmed Mûsâ'nın resimlediği *Mi'râcnâme* (TSMK, Hazine, nr. 2154 [albümde]), *Demotte Şehnâmesi* (el yazmasından koparılan minyatürlü sayfalar farklı müze ve koleksiyonlardadır: Boston Fine Arts Museum, nr. 30.105; Washington Freer Gallery of Art, nr. 38.3; Harvard University Fogg Art Museum, nr. 1955.167), *Kelile ve Dimne* (İÜ Ktp., FY, nr. 1022) ve bir *Şâhnâme* nüshasında da (TSMK, Hazine, nr. 2153 [albümde]) sürdürülmüştür. Celâyirîler devrinde klasik İslâm minyatürünün biçimlendiği, yüzeysel ve dekoratif bir resim üslûbunun doğduğu görülür. Sultan Ahmed Celâyir'in zamanında Bağdat'ta Cüneyd Nakkaş tarafından ortaya konulan bu üslûp sonraki dönemlerde daha da geliştirilmiştir. Manzara ve insan figürlerinin küçük tutulduğu, doğa ayrıntılarında zarif çiçek ve bitki kümelerinin yer aldığı bu üslûbun en yetkin örnekleri Hâcû-yi Kirmânî'nin *Hamse*'sinde bulunmaktadır (British Museum, Add., nr. 11.813). Yine İlhanlılar'ın ardından Şiraz'da hüküm süren İncûlular'ın hâmilliğinde hazırlanmış eserlerdeki minyatürler ise fonu canlı renklere olan ve duvar resimleriyle benzerlik taşıyan iri figürlü bir üslûba sahiptir. 731 (1330-31) yılına ait, bilinen en erken tarihli Firdevsî-i Tûsî *Şâhnâme*'sinin minyatürleri (TSMK, Hazine, nr. 1479) bu üslûbu temsil eder. 1353'ten sonra Şiraz'da hâkimiyeti ele geçiren Muzaferîler döneminde resimlenmiş eserlerdeki minyatürlerin sayfa içerisinde kapladığı alanın küçüldüğü görülür. Böy-

lece küçülen boyutlara paralel biçimde insan figürlerinin de küçüldüğü, zarifleştiği ve ayrıntıların daha ince bir işçilikle yansıtıldığı bir tasvir tarzı ortaya çıkmıştır. Bu üslûpta resimlenmiş eserlerin başlıcalarını iki *Şâhnâme* nüshası oluşturmaktadır (TSMK, Hazine, nr. 1511; Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 73).

Timurlu Minyatürleri. İslâm minyatür sanatının en önemli örneklerinden birçoğu Timurlu dönemine aittir. Bu devirden günümüze ulaşan minyatürlü yazmaların daha çok Timur'un oğlu Şâhruh ile torunlarının hâmilliğinde hazırlanmış olduğu görülür. Özellikle Şâhruh'un oğulları Semerkant Valisi Uluğ Bey, Şiraz Valisi İskender Sultan ve babasının yanında Herat'ta bulunan Gıyâseddin Baysungur minyatür yapımını desteklemişlerdir. Tarih kitaplarını çok seven Şâhruh mevcut *Câmi'u't-tevârih* nüshalarını toplatarak çoğalttırmış ve devrin ünlü tarihçisi Hâfız-ı Ebrû'ya bu eserin devamını niteliğinde kendi dönemini de yazdırmıştır (TSMK, Hazine, nr. 1653). Diğer *Câmi'u't-tevârih* nüshaları (İlhanlı üslûbundaki ilk üçünün dışında kalan minyatürleriyle TSMK, Hazine, nr. 1654; Bibliothèque Nationale, Suppl. Pers, nr. 1113; Bengal Asiatic Society, nr. 31), Hâfız-ı Ebrû'nun *Külliyât-ı Târih*'i (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 282) ve Uygurca yazılmış bir *Mi'râcnâme* (Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc, nr. 190) Şâhruh devrinde Herat'ta hazırlanmış eserlerdir. İskender Sultan'ın Şiraz valiliği döneminden kalan iki antoloji ise (Lizbon Gülbenkian Vakfı, L. A., nr. 161; British Museum, Or., nr. 27.261) Celâyirî üslûbunu sürdüren minyatürler içerir.

Babası Şâhruh gibi bir sanat koruyucusu olan ve Herat'ta kurduğu sanat akademisine zamanının en usta sanatçılarını toplayan Baysungur aynı zamanda şair ve hattattı. Onun için hazırlanmış resimli yazmalar arasında bir antoloji (Floransa Berenson koleksiyonu), Sa'dî-i Şirâzî'nin *Gülistân*'ı (Chester Beatty Library, nr. P. 119), Hâcû-yi Kirmânî'nin *Hümâ ve Hümayûn*'u (Österreichische Nationalbibliothek, NF, nr. 382), Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si (Tahran Gülistan Müzesi), iki *Kelile ve Dimne* nüshası (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1022; Hazine, nr. 362), Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Makâle*'si (TIEM, nr. 1454) ve Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker*'i (New York The Metropolitan Museum, nr. 13.223.13) en önde gelenlerdir. Baysungur'un ölümünden sonra faaliyeti yavaşlayan Herat Nakkaşhânesi'nde 1433-1447 yılları arasında hazırlanmış iki önem-

MİNYATÜR

li eser, kardeşi Muhammed Cuki'ye ithaf edilen Firdevsî'nin *Şâhnâme*'siyle (Londra Royal Asiatic Society, MS, nr. 239) Nizâmî'nin *Hamse*'sidir (TSMK, Hazine, nr. 781). Şiraz okulunun önceki yıllara göre kalitesi düşük, daha sade ve özensiz minyatürlerin yapıldığı İbrâhim Sultan ve Abdullah Sultan dönemlerine ait önemli eserler arasında bir *Kelîle ve Dimne* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1023), bir *İbrâhim Sultan Şehnâmesi* (Oxford Bodleian Library, Quseley And., nr. 176) ve Nizâmî'nin üç *Hamse*'si (TSMK, Hazine, nr. 774, 779; Revan Köşkü, nr. 862) bulunmaktadır. Şiraz'da İskender Sultan'ı izleyen bu dönemde yapılan minyatürler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu resim üslûbunu hazırlamaları bakımından önem taşır. Hüseyin Baykara devrinde Herat önemli bir sanat merkezi haline gelmiştir. Edebiyat-ta Farsça yerine Çağatay Türkçesi'nin kullanıldığı bu devirde Hüseyin Baykara veziri Ali Şir Nevâî ile birlikte şairleri, hattatları ve minyatür ustalarını desteklemiştir. Resmini imzalayan az sayıdaki sanatçıdan biri olan Bihzâd bu dönemde yetişmiş ve minyatürlerinde insan vücudunun çeşitli faaliyet anlarında ortaya koyduğu hareketleri gerçekçi bir resim diliyle yansıtmıştır. Onun başlattığı bu yeni akımı Safevî döneminde öğrencileri ve diğer sanatçılar geliştirmiştir (bk. BİHZÂD).

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen Minyatürleri. XIV ve XV. yüzyıllarda Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm süren Karakoyunlular ve Akkoyunlular döneminde geliştirilen ve Türkmen üslûbu denilen yeni bir tarz doğmuştur. Karakoyunlu figürleri iri başlı ve tıknazdır. Tabiat, basit bitkilerin ve çok defa kayalık bir ufuk hattının yer aldığı sade bir manzara halinde ve açık renklerle kullanılarak işlenmiştir. Bu devirden günümüze ulaşan minyatürlü yazmalar, Pîr Budak'ın himayesindeki sanatçılar tarafından bir bölümü 1454'ten sonra Şiraz'da, diğer bölümü 1462'den sonra Bağdat'ta hazırlanmıştır. Bunlar Nizâmî'nin *Hamse*'sinin çeşitli nüshaları (Berlin Staatsbibliothek, nr. Diez, A. Fol. 7; Londra Royal Asiatic Society, Morley, nr. 246; Chester Beatty Library, nr. 137; TSMK, Hazine, nr. 753, 761, 773, 779'dan bazı minyatürler), Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ı (Berlin Staatsbibliothek, MS, Or., Oct., nr. 268), Asâr-ı Tebrizî'nin *Mihr ü Müşterî*'si (Bibliothèque Nationale, Suppl. Pers., nr. 1964), Cemâlî'nin *Hamse*'si (Londra India Office Library, Pers. MS, nr. 138), bir şiir antolojisi (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1476), Emîr

Hüsrev-i Dihlevî'nin *Dîvân*'ı (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1021), bir coğrafya kitabı (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 334), Hâcû-yi Kirmânî'nin *Hamse*'si (TİEM, nr. 1949) ve Firdevsî'nin *Şâhnâme* nüshaları ile (Ann Arbor University of Michigan Museum of Art, nr. 1963.1; TİEM, nr. 1945) bir *Kelîle ve Dimne*'dir (Tahran Gülistan Müzesi, MS, nr. 827). Mevcut Akkoyunlu minyatürleri ise Sultan Halil ile kardeşi Sultan Yâkub'un himayelerinde yapılmıştır. Sultan Halil'in Şiraz valiliği döneminde tamamlanmış bir resimli el yazması, aslında Karakoyunlu Hükümdarı Pîr Budak tarafından ismarlanan yarım kalmış bir Nizâmî *Hamse*'sidir (TSMK, Hazine, nr. 761). Eserin on iki minyatürü araştırmacıların "kumral üslûp" dedikleri bir tasvir tarzında yapılmıştır. Zarif figürlerin sarışın-kumral tonlarda işlendiği, manzara ve mimari öğelerin dekoratif bir tarzda yansıtıldığı bu üslûbun daha ziyade çeşitli koleksiyonlarda korunan Assâr, Attâr, Fettâhî ve Câmî gibi yazarların kitaplarında uygulanmış olduğu belirlenmiştir. Akkoyunlu devri minyatür sanatının en güzel örneklerinin bulunduğu eser ise Sultan Halil tarafından ismarlanan, ancak onun ölümünden sonra tamamlanan bir başka Nizâmî *Hamse*'sidir (TSMK, Hazine, nr. 762). Kitaptaki on dokuz tasvirten Safevî dönemine tarihlenen birkaç tanesi dışında kalanlar Derviş Mehmed ve Şeyhî tarafından yapılmıştır. Aynı devirde bu sultânî karakterli göz alıcı üslûbun dışında Akkoyunlu hâkimiyetindeki Şiraz'da daha sade bir üslûp ortaya çıkmıştır. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si, Nizâmî'nin *Hamse*'si ve Ahmedî'nin *İskendernâme*'si gibi eserlerin resimlendiği Şiraz Nakkashânesi'nde kalıplaşmış, sağlam kompozisyonlu Karakoyunlu üslûbunu sürdüren bir tarzın benimsenmiş olduğu görülür.

Safevî Minyatürleri. Safevîler'in ilk hükümdarı Şah İsmâil döneminde Tebriz'de hazırlandığı bilinen resimli bir yazma yoksa da Akkoyunlu Sultanı Halil'in ismarladığı Nizâmî *Hamse*'sinin (TSMK, Hazine, nr. 762) minyatürlerinden birkaç tanesinin bu devirde yapıldığı kabul edilmektedir. Onu izleyen dönemin ilk sanat hâmisi, kendisi de bir hattat olan ve nakkaş Sultan Muhammed'den resim yapmayı öğrenen Şah Tahmasb'dir. Tebriz'de hazırlanmış en önemli eser, 933 (1527) tarihli *Houghton Şehnâmesi* adıyla tanınan bir Firdevsî *Şâhnâme*'si nüshasıdır (New York The Metropolitan Museum of Art, nr. 1970. 301.36). Eserin Sultan Muhammed, Mîr Musavvir, Âgâ Mîrek, Dost

Muhammed, Mirza Ali, Mîr Seyyid Ali, Muzafer Ali, Şeyh Muhammed, Abdüssamed gibi sanatçıların fırçasından çıkma büyük boyutlu minyatürleri, canlı kompozisyonları ile Herat Timurlu üslûbuyla Tebriz Akkoyunlu üslûbunun gösterişli bir devamı olarak değerlendirilmektedir. Aynı atölyenin 1539-1543 yılları arasında bir Nizâmî *Hamse*'sini de (British Museum, Or., nr. 2265) hazırladığı belirlenmiştir. Şii inancının on iki imamını temsil eden on iki dilimli tâc-i haydarî giymiş figürler Safevî minyatürlerine has bir özelliktir.

Osmanlı tehdidi yüzünden başşehirin 1555'te Kazvin'e nakledilmesinin ardından bu yeni sanat merkezinde ortaya çıkan farklı bir üslûpta figürler son derece zariftir ve en belirgin nitelikleri yanaklara uzanan zülüfler, çekik kaş ve gözler, ince bir boyun ve geniş omuzlardır. Manzaralarda ise kayaların ve tepelerin resmedilişinde Timurlu Herat üslûbunun etkileri görülür. Genellikle bu manzaraların en göze çarpan motifi iri bir çınar ağacıdır. Günümüze ulaşan el yazmaları, bu üslûbun 1560-1570 arasında Meşhed ve Şiraz'da da uygulanmış olduğunu göstermektedir. Tarihsiz bir *Şâhnâme* nüshası ile (TSMK, Hazine, nr. 1513) Meşhed Valisi İbrâhim Mirza için hazırlanan Molla Câmî'nin *Heft Evreng* (New York Freer Gallery Art, nr. 46.12) ve *Yûsuf u Züleyhâ* (British Museum, Or., nr. 4222) adlı eserlerinin minyatürleri Safevî Kazvin üslûbunun en önde gelen örnekleridir.

Şiraz'ın Safevîler'e geçmesinden sonra XVI. yüzyılın başlarında burada Türkmen üslûbunu bazı değişikliklerle sürdüren yeni bir üslûp gelişmiştir. Sa'dî-i Şirâzî'nin şiirlerini içeren *Külliyât*'ın yanı sıra (Bodleian Library, Frazer, nr. 73; Ethe, nr. 687; British Museum, Or., nr. 11.847; TSMK, Hazine, nr. 748) Firdevsî'nin *Şâhnâme*'siyle (TSMK, Hazine, nr. 1491, 1504) Nizâmî'nin *Hamse*'sinin (TSMK, Hazine, nr. 766, 783, 791) minyatürleri ince, zarif, yuvarlak yüzlü, kıvrak hareketli figürlerin karakterize ettiği bu üslûptadır. Yüzyılın ortalarında bu üslûbun yerini daha ince bir işçilik ve dekoratif zevk gösteren Tebriz etkili bir üslûbun aldığı (TSMK, Hazine, nr. 747, 758, 1481, 1485; Revan Köşkü, nr. 907), üçüncü çeyrekte ise Kazvin üslûbunun etkisinde kalabalık figürlü günlük hayat sahneleri içeren, hikâyeci karaktere sahip daha büyük boyutlu tasvirlerin yapıldığı yeni bir üslûbun ortaya çıktığı görülür (TSMK, Hazine, nr. 1475; Revan Köşkü, nr. 1548). Horasan bölgesinde de Şah I. Abbas'ın şehzadeliliği sırasındaki la-

lası Ali Kulı Han'ın himayesinde çalışan Muhammedî ile takipçileri yeni bir üslûp geliştirmişlerdir; bu ayrıntılara yer vermeyen yalın üslûp (Horasan üslûbu) 1050'lere (1640) kadar sürmüştür.

1006'da (1598) Şah Abbas'ın başşehri İsfahan'a taşınmasının ardından eski eserlerin ve resim üslûplarının kopya edildiği bir dönem başlamıştır. 1023'te (1614) Şah Abbas'ın veziri için yazılan bir *Şâhnâme* (New York Public Library Spencer Collection), Feridüddin Attâr'ın 888 (1483) tarihli bir *Mantıku't-tayr* nüshasına (New York The Metropolitan Museum of Art, nr. 63.210.11) Nakkaş Habîbullah tarafından yapılan ek tasvirler bu akımı temsil eder. Yaklaşık 1618-1634 yılları arasında İsfahan'da çalıştığı bilinen Rızâ-yi Abbâsî'nin kişisel tarzı ile temsil edilen bir üslûp yaygınlaşmıştır (bk. RIZÂ-yi ABBÂSÎ). Yüzyılın sonunda Rızâ-yi Abbâsî'nin dostu ve öğrencisi Muîn Musavvir de bu tarzı benimsemiştir.

Özbek Minyatürleri. 905 (1500) yılında Şeybânî Han tarafından ele geçirilen Buhara'daki ilk Özbek tasvirlerinin biraz kaba ve sade bir üslûbu yansıttığı görülür. Muhammed Şâdî'nin *Fetihnâme'si* (Taşkent Doğu El Yazmaları Araştırma Enstitüsü, Ivan Utssr, nr. 5369), Hâtîfî'nin *Şîrin ü Hüsrev'i* (Bodleian Library, Quseley, nr. 19), Muhammed Sâlih'in 916 (1510) tarihli *Şeybannâme'si* (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt. nr. 188) bu dönemin eserleridir. 913'te (1507) Herat'ın alınmasından sonra Herat üslûbu ağır basmış ve tasvirlerle Bihzâd'ın etkisi yansımıştır. Ubeydullah Han döneminden günümüze, Buhara'da 923'te (1523) tamamlanan Assâr-ı Tebrizî'nin *Mihr ü Müşteri* (Washington Freer Gallery of Art, nr. 32.6) adlı eserinin minyatürleri yanında Mahmud Müzehhib adlı sanatçının resimlediği Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahtzenü'l-esrâr*'ı (Bibliothèque Nationale, Suppl. Pers., nr. 985), Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ı (Lizbon Gülbenkyan Vakfı, LA, nr. 177) ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *Bahârîstân*'ı (Lizbon Gülbenkyan Vakfı, LA, nr. 169) gibi eserler ulaşmıştır. Ebûlgazi Bahadır Han için aynı üslûpla resimlenmiş Firdevsî-i Tûsî'nin bir *Şâhnâme'si* nin de (TSMK, Hazine, nr. 1488) 1002'de (1594) bir Özbek elçisi tarafından Osmanlı sarayına hediye olarak götürüldüğü sanılmaktadır.

Müslüman-Hint (Bâbürlü, Mugal) Minyatürleri. Bâbürlü devrinde özellikle bir süre, Safevî sarayında sürgün hayatı yaşayan ikinci hükümdar Hümâyun'un ül-

kesine dönerken yanında Tebrizli sanatçıları da getirmesi sebebiyle Hindistan sanat çevrelerinde minyatüre karşı duyulan ilgi artmıştır. Başlangıçta Tebrizli ustaların kendi tarzlarının yansıdığı minyatürlerde zamanla yerel ustaların da katılımıyla kendine özgü bir üslûp gelişmiştir. Müslüman Hint minyatürcülüğünün en verimli dönemi Hümâyun'un oğlu Ekber Şah zamanına rastlar. Çeşitli yazmaların yanı sıra Bâbürlü hükümdarları için kaleme alınan şehname tarzındaki *Bâbürnâme*, *Ekbernâme* adlı eserler resimlendirilmiş, hükümdarların savaşları, avlanmaları, tören ve eğlenceleri gerçekçi bir yaklaşımla tasvir edilmiştir. Cihangir döneminde portrelerin yapımı yaygınlaşmış, son büyük hükümdarlardan Şah Cihan ve Evrengzîb devirlerinde ise sadece Rastan, Dekken gibi eyaletlerde minyatür devam etmiştir.

Osmanlı Minyatürleri. Osmanlı Devleti'nin ikinci başşehri olan Edirne'de XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde hazırlanmış *Dilsûznâme* (Bodleian Library, Quseley, nr. 133), *Külliyât-ı Kâtibî* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 989) ve Ahmedî'nin *İskendernâme'si* (Venedik Marciana Ktp., Cod. Or., nr. XC) erken Osmanlı minyatür üslûbunu temsil eden eserlerdir. Bunların re-

Cerrâhiyye-i İlhâniyye'den minyatürlü bir sayfa (Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, nr. 79, vr. 51*)

simlenmesinde, 844'ten (1440) sonra Timurlular'ın Şîraz şehrinden Edirne'ye geldiği sanılan bir grup sanatçının Türk asıllı nakkaşlarla birlikte çalışmış olduğu belirlenmiştir. 870 (1465) yılında Amasya'da hazırlanan *Cerrâhiyye-i İlhâniyye*'nin iki nüshası da (Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, nr. 79; Bibliothèque Nationale, Turcs, nr. 693) bu dönemin önem taşıyan diğer eserleridir.

İstanbul'un fethinin ardından İtalya'dan davet edilen Gentile Bellini'nin yaptığı Fâtih Sultan Mehmed'in yağlı boya portresiyle Costanzo da Ferrara'nın hazırladığı bronz madalyonlar, aynı devirde Fâtih'in minyatür geleneğinde portrelerini yapan Osmanlı nakkaşları Sinan Bey ile Şiblîzâde Ahmed'in üslûplarını etkilemiştir. II. Bayezid döneminde (1481-1512) resimlenen edebî konulu eserlerde genellikle XV. yüzyıl Türkmen minyatür üslûbunun yanı sıra Batı sanatının da etkileri görülür. Her iki tesirin kaynaştığı minyatürler *Kelile ve Dimne* (Bombay Prince Wales Museum, nr. 51.34; Bursa İnebey Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 763), Şeyhî'nin ve Hâtîfî'nin *Hüsrev ü Şîrin* nüshaları ile (Uppsala University Library, Vet., nr. 86; New York The Metropolitan Museum, nr. 69.27; TSMK, Hazine, nr. 686) Emîr Hüsrev-i Dihlevî *Hamse'sinin* 903 (1498) tarihli nüshasında (TSMK, Hazine, nr. 799) yer alır. Aynı dönemin ilginç bir eseri Bursalı Uzun Firdevsî'nin yazdığı, Hz. Süleyman'ın olağan üstü olaylarla dolu hayatını konu alan *Süleymannâme*'dir (Chester Beatty Library, nr. 406). II. Bayezid devrinin 1484-1485 olaylarını işleyen manzum *Şehnâme-i Melik Ümmî* (TSMK, Hazine, nr. 1123) bu dönem, metni Melik Ümmî tarafından yazılan ve tasvirleri Abdullah Nakkaş tarafından yapılan tarihî konulu ilk eseridir.

Yavuz Sultan Selim ile Kanûnî Sultan Süleyman devirlerinde Osmanlı minyatürü önemli aşamalardan geçerek özgün üslûbuna doğru yönelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır'dan İstanbul'a getirdiği farklı gelenekleri temsil eden nakkaşların birlikte çalışmaları sonucu, hem Hüseyin Baykara dönemi Herat Nakkaşhânesi'nin dekoratif üslûbunun hissedildiği hem de Osmanlı karakterinin yansıdığı bir resim tarzı doğmuştur. Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ının (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1512), Ali Şîr Nevâî'nin *Divân*'ının (TSMK, Revan Köşkü, nr. 804, 806), Nevâî'nin *Hamse'sinin* (TSMK, Hazine, nr. 802), *Divân-ı Şâhî*'nin (TSMK,

MİNYATÜR

Şehnâme-i Murad adlı eserde Sultan III. Murad'ı Mudanya İskeleyi'nde tasvir eden bir resim (İÜ Ktp., FY, nr. 1404, vr. 7*)

Bağdat Köşkü, nr. 140), Molla Câmî'nin *Tuĥfetü'l-ahrâr*'inin (TSMK, Revan Köşkü, nr. 914), Ârifî'nin *Gûy u Çevġân*'inin (TSMK, Hazine, nr. 845), *Dîvân-ı Selîmî'nin* (İÜ Ktp., FY, nr. 1330), Câmî'nin *Meşnevî'sinin* (Chester Beatty Library, nr. 166) ve *Selîmnâme* adlı tarihî konulu bir eserin (TSMK, Hazine, nr. 1597-98) minyatürleri bu üslûptadır.

Kaleme aldığı tarihî konulu eserleri figürsüz manzaralar ve topografik şehir görünüşleriyle resimleyen Matrakçı Nasuh'un ilk çalışmalarından biri *Târih-i Sultân Bâyezid*'dir (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1272). Kitaptaki II. Bayezid döneminde fethedilen on kalenin tasviri sanatçının üslûbunu yansıtan ilk resimlerdir. Yavuz Sultan Selim devrini konu alan bir başka eserinde (Dresden Sächsische Landesbibliothek, nr. E 391) ordunun Tebriz seferinde konakladığı menziller resmedilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Irak Seferi'ne dair *Mecmûa-i Menâzil* (İÜ Ktp., TY, nr. 5964) ve *Süleymannâme* (TSMK, Hazine, nr. 1608) Matrakçı Nasuh'un metinlerini yazarak resimlediği diğer kitaplarıdır. Şehnâmecî Ârifî Fethullah Çelebi'nin kaleme aldığı beş ciltlik *Şehnâme-i Âl-i Osmân*'ın V. cildi olan *Süleymannâme* (TSMK, Hazine, nr. 1517) beş ayrı nakkaşın minyatürlerini yaptığı, ikonografik özellikleriyle sonraki dönemlerin çalışmalarına öncülük eden örnek eserlerden biridir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında doğan klasik üslûbun en büyük ustası Nakkaş Osman'dır. Bu üslûpta, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde var olan yüzey bezemeciliğinin önemini yitirdiği, sade zeminlerin tercih edilerek konuların yalın bir anlatımla ve belgesel bir gerçekçilikle yansıtılmaya çalışıldığı görülür. 977'de (1569) tamamlanan, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferini ve ölümünü anlatan *Nüzhetü'l-esrârî'l-ahbâr der Sefer-i Sigetvar* (TSMK, Hazine, nr. 1339) Nakkaş Osman'ın şahsî üslûbuyla resimlediği ilk eserdir. Adının "nakkaş" olarak geçtiği ilk çalışma ise 987 (1579) tarihli *Kıyâfetü'l-insânîyye fi şemâli'l-Osmâniyye*'dir (TSMK, Hazine, nr. 1563; İÜ Ktp., TY, nr. 6087). Devrin şehnâmecisi Seyyid Lokman ile birlikte çalışan Nakkaş Osman *Zafernâme* (Chester Beatty Library, nr. T 413), *Şehnâme-i Selîm Han* (TSMK, III. Ahmed, nr. 3595), *Şehnâme-i Murâd* (İÜ Ktp., FY, nr. 1404; TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 200), *Hünernâme* (TSMK, Hazine, nr. 1523, 1524), *Zübdetü't-tevârih* (TİEM, nr. 1973) ve *Surnâme-i Hümayun* (TSMK, Hazine, nr. 1344) adlı eserleri resimleyen nakkaşların başında bulunmuştur. Bu dönemde hazırlanan resimli gazavatnâmeler *Nusretnâme* (TSMK, Hazine, nr. 1365), *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1296), *Şecâatnâme* (İÜ Ktp., TY, nr. 6043) ve *Târih-i Feth-i Yemen*'dir (İÜ Ktp., TY, nr. 6045). 790'da (1388) Erzurumlu Darîr'in yazdığı *Siyer-i Nebî'nin* altı cilt halindeki nüshaları, Enderun'dan yetişmiş bir sanatçı olan Nakkaş Hasan'ın yönetiminde bir nakkaşlar ekibi tarafından resimlenmiştir. Şehnâmecî Tâlikizâde'nin yazdığı *Fetihnâme-i Eğri* (TSMK, Hazine, nr. 1609) ve *Şehnâme-i Âl-i Osmân* ile (TSMK, III. Ahmed, nr. 3592) *Şehnâme*'deki (TİEM, nr. 1965) minyatürler de yine Nakkaş Hasan'a aittir. Aynı devirde Bağdat'ta hazırlanan tasavvuf ve peygamberler tarihi konulu eserlerde uygulanan Safevî minyatürünün etkisinde kalmış, renkleri canlı, ifade tarzı abartılı resim üslûbu Osmanlı eyalet üslûbu olarak tanımlanmıştır. Bunlar arasında Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süadâ'sı* ile (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4321) *Câmiu's-siyer* (TSMK, Hazine, nr. 1230) en önemli örneklerdir.

Sultan I. Ahmed döneminde tek yaprak resim ve minyatürlerin belirli bir sraya göre yerleştirildiği el yazması formatındaki murakka' (albüm) yapımcılığı önem kazanmıştır. Kalender Paşa tarafından düzenlenen *I. Ahmed Albümü* (TSMK,

Bağdat Köşkü, nr. 408), günlük hayat sahneleriyle tek figür kadın ve erkek tiplerinin tasvir edildiği çok sayıdaki tek yaprak minyatürü içerir. Yine Kalender Paşa'nın tertip ettiği *Falnâme* adlı eserde (TSMK, Hazine, nr. 1703), farklı resim üslûplarını yansıtan din ulularıyla astrolojik figürlerin tasvir edildiği büyük boyutlu minyatürler bulunmaktadır. Devrin tarih konulu yegâne resimli eseri, Hoca Sâdeddin Efendi'nin Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e kadar Osmanlı tarihini konu alan *Tâcü't-tevârih*'inin bir nüshasıdır (İÜ Ktp., TY, nr. 5970). II. Osman döneminde klasik Osmanlı minyatür üslûbundan ayrılan ve kendine has bir üslûp geliştiren Ahmed Nakşî'nin resimlediği eserler dikkat çeker. Firdevsî *Şâhnâme*'sinin Türkçe çevirisi olan *Şehnâme-i Türkî'nin* (Uppsala University Library, Celsing, nr. I; New York Public Library Spencer Collection, Turk, MS, nr. 1; Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc, nr. 326) resimlenmesinde çalışan Ahmed Nakşî, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye* ile (TSMK, Hazine, nr. 1263) *Dîvân-ı Nâdirî* olarak tanınan mecmuada (TSMK, Hazine, nr. 889) tasvirlerin tamamını yapmış ve *Şehnâme-i Nâdirî*'yi (TSMK, Hazine, nr. 1124) resimleyen nakkaşlar arasında da yer almıştır. XVII. yüzyılda minyatür geleneğindeki tasvirle-

Tâcü't-tevârih'ten minyatürlü bir sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 5970, vr. 53*)

Abdullah-ı Buhârî Albümü'nden saraylı kadın minyatürü (İÜ Ktp., TY, nr. 9364)

rin saray dışında, özellikle İstanbul'a gelen yabancılar için hazırlanan kıyafet albümleri içerisinde tek figür resimleri olarak yaygınlaştığı görülür. Bu yüzyılın ikinci yarısından günümüze ulaşan iki *Silsilenâme* nüshası (VGMA, nr. 1842; Österreichische Nationalbibliothek, A.F., nr. 50), Osmanlı padişahlarının bu devirde ikamet ettikleri Edirne sarayında Musavvir Hüseyin tarafından hazırlanmıştır. Musavvir Hüseyin, bu eserlerdeki dizi padişah portreleri tasvirlerinin kurgularıyla XVIII. yüzyılın başlarında eser veren Levnî'ye öncülük etmiştir. Levnî'nin yaptığı *Kebir Musavver Silsilenâme*'deki dizi padişah portreleri (TSMK, III. Ahmed, nr. 3109) Batılılaşma dönemi Osmanlı tasvir üslûbunun ilk örnekleridir. Levnî tarafından resimlenmiş olan bir diğer eser, Vehbî'nin III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünü şenliklerini konu alan *Surnâme*'sidir (TSMK, III. Ahmed, nr. 3593). Bu minyatürler, kesitlerle verilmiş mimari biçimler ve üst üste dizilmiş figür gruplarına sahip kompozisyonlar içerir. Osmanlı minyatür üslûbuna yeni ifade biçimleri kazandıran Levnî'nin ardından yüzyılın ikinci yarısında yenilikçi adımlar atan bir diğer sanatçı Abdullah-ı Buhârî'dir. Onun yaptığı tek figür kadın ve erkek resimleri, saray çevresi için hazırlanmış bir albümle (İÜ Ktp., TY, nr. 9364) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki iki albüm içerisinde bulunmaktadır. 1750 yılından sonra Osmanlı minyatürü daha çok kıyafet albümleri ve padişah portreleriyle sürmüştür. Enderunlu Fâzil'in çeşitli ülkelerin kadın ve erkek güzelliklerini anlatan *Hûban-nâme* ve *Zenannâme*'sinin minyatürü kopyalarında (British Museum, Or., nr. 7094; İÜ Ktp., TY, nr. 5502) çeşitli kadın ve erkek tipleri yerel kıyafetleriyle resmedilmiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında hazırlanan kıyafet albümleri ve sefâretnâme türündeki eserlerde yer

alan resimlerin artık üç boyutlu tarzda ve sulu boya ile ve bazı tek figür resimlerinin kâğıt üzerine tempera veya yağlı boya teknikleriyle yapılması geleneksel Osmanlı minyatürünün sona ermesine yol açmıştır. Bu dönemde Osmanlı sarayının hizmetinde bulunan Refail ve Kostantin Kapıdağlı gibi ressam tuval üzerine yaptıkları padişah portrelerinin dışında kâğıt üzerine de çalışan son sanatçılardır.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Berlin-New York 1975, s. 480; Intizâmî, *1582 Surnâme-i Hümâyûn: Dügün Kitabı* (haz. Nurhan Atasoy), İstanbul 1997; E. Kühnel, *Miniaturmalerei im Islamischen Orient*, Berlin 1922; T. W. Arnold, *Painting in Islam*, Oxford 1928; I. Stchoukine, *Les peintures des manuscrits timûrides*, Paris 1954; a.mlf., *Les peintures des manuscrits safavides de 1502 à 1587*, Paris 1964; a.mlf., *Les peintures des manuscrits de Shâh 'Abbâs Ier à la fin des safavides*, Paris 1964; a.mlf., *La peinture turque d'après les manuscrits illustrés Ier partie: De Suleymân Ier à 'Osmân II (1520-1692)*, Paris 1966; a.mlf., *La peinture turque d'après les manuscrits illustrés IIme partie: De Murad IV à Mustafa III (1623-1773)*, Paris 1971; Emel Esin, *Turkish Miniature Painting*, Rutland-Vermont-Tokyo 1960; B. Gray, *Persian Painting*, Geneva 1961; a.mlf. v.dğr., *Persian Miniature Painting*, New York 1971; B. Ettinghausen, *Arab Painting*, Geneva 1962; a.mlf., *Turkish Miniatures from the Thirteenth to the Eighteenth Century*, Milan 1965; G. M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures*, London 1963; B. W. Robinson, *Persian Paintings*, London 1965; a.mlf., *Fifteenth-Century Persian Painting: Problems and Issues*, New York 1991; a.mlf., "Muhammedi and the Khurasan Style", *Iran*, XXX, London 1992, s. 17-29; Filiz Öğütmen, *XII. ve XVIII. Yüzyıllar Arasında Minyatür Sanatından Örnekler: Topkapı Sarayı Müzesi Minyatür Bölümü Rehberi*, İstanbul 1966; E. J. Grube, *The Classical Style in Islamic Painting*, Germany 1968; D. T. Rice, *Islamic Painting: A Survey*, Edinburgh 1971; Mazhar Şevket İpşiroğlu, *İslâm'da Resim Yasağı ve Sonuçları*, İstanbul 1973; Nurhan Atasoy - Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974; Nurhan Atasoy, "Tasvir", *İA*, XII/1, s. 34-37; Filiz Çağman - Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul 1979; Filiz Çağman, "Anadolu Türk Minyatürü", *Anadolu Uygur-lukları Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, V, 929-951; Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara 1996; E. Blochet, *Musulman Painting: XIIth-XVIIth Century* (trc. C. M. Binyon), New York 1975; A. Welch, *Artists for the Shah: Late Sixteenth Century Painting at the Imperial Court of Iran*, New Haven 1976; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - P. Ackerman), Tehran 1977, V, tür.yer.; S. C. Welch, *Indische Buchmalerei unter den Grossmoguln 16.-19. Jahrhundert* (trc. H. Erdmann), München 1978; *The Arts of the Book in Central Asia: 14th-16th Centuries* (ed. B. Gray), Paris 1979; N. M. Titley, *Persian Miniature Painting and its Influence on the Art of Turkey and India*, London 1983; Güner İnal,

Türk Minyatür Sanatı, Ankara 1995; a.mlf., "Türk-İslâm Minyatürü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 1263-1266; Günel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara 1977; a.mlf., *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul 2001; a.mlf., "'Oğmânli (VIII. Painting)", *EL²* (İng.), VIII, 226-227; a.mlf., "Minyatür"; "Osmanlı Minyatürü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 1262, 1266-1271; Hüseyin Tahir-Zâde Behzad, "Minyatür'ün Tekniği", *AÜİFD*, sy. 1 (1953), s. 29-32; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Başlangıcından XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Müslüman Minyatürü", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara 1958, s. 181-192; "Minyatür", *SA*, III, 1415-1427; Pakalın, II, 536-539; Barbara Brend, "Rasm", *EL²* (İng.), VIII, 451-453; Priscilla P. Squecek, "Tasvir", a.e., X, 361-363.

F. BANU MAHİR

MİR-i ALEM

(میر علم)

Türk ve İslâm devletlerinde hükümdarın bayrağını taşımakla görevli kumandan.

Selçuklular'dan itibaren siyasî ve askerî bir unvan olarak kullanılan **mîr-i alem**, Arapça emîrin kısaltılmış biçimi **mîr** ile (bey) **alem** (sancak, bayrak) kelimelerinden oluşur (emîrül-'alem → emîr-i alem → mîr-i alem). **Livâ** ve **râye** de alemle aynı mânaya gelir. İslâm tarihi kaynaklarında Hayber'in fethine kadar (7/628) daha çok livâ kelimesinin kullanıldığı kaydedilmektedir. İbn Sa'd da bu tarihten evvel râye kelimesine rastlanmadığını belirtir (*eş-Tabakât*, II, 106). Selçuklular'dan önceki dönemlerde **sâhibü'l-livâ** / **sâhibü'r-râye**nin mîr-i alem karşılığında kullanıldığı görülmektedir.

Hz. Peygamber erken tarihlerden itibaren Hz. Hamza, Ubeyde b. Hâris ve Abdullah b. Cahş gibi sahâbîleri sâhibü'l-livâ olarak görevlendirmişti (Abdülhay el-Kettânî, II, 79). Daha sonra Hz. Ali başta olmak üzere Mikdâd b. Amr, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Mus'ab b. Umeyr, Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Hubâb b. Münzir, Ubeyd b. Hudayr, Hz. Ebû Bekir ve Zübeyr b. Avvâm gibi sahâbîler de sâhibü'l-livâ olarak görev yapmıştır. Genellikle her kabilenin ve askerî birliğin livâsı vardı. Livâyı öncelikle birliğin kumandanı, bazan da öncü birliğin başındaki görevli taşırdı.

İbnü'l-Esir, Zengîler'den I. Seyfeddin Gazi'nin (1146-1149) Selçuklu hükümdarları dışında başı üzerinde sancak taşınan ilk hükümdar olduğunu, daha önce mahallî hükümdarların (ashâbü'l-etraf) Sel-